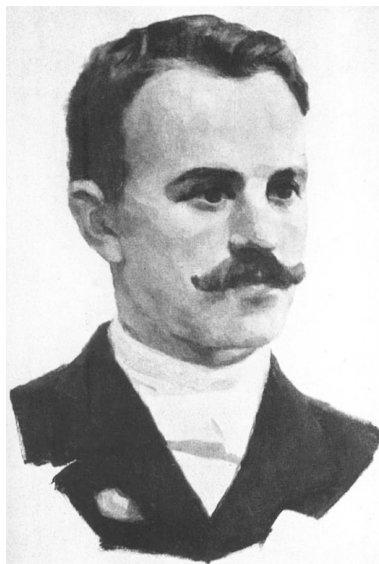

Оксана Захарчук

ВИСОКЕ ПОКЛИКАННЯ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Універсальна, феноменальна постать Гната Хоткевича (1877–1938) – видатного діяча української культури кінця XIX – першої третини XX ст. – займає одне з чільних місць серед будителів національної свідомості та утвердження людської гідності українців. Подиву гідний мистецький подвиг було здійснено в період тотального нищення всього українського, геноциду культури українського народу.

Хоткевич обрав сферою своєї діяльності літературу (300 творів), музику (400 композицій), живопис, театр. Його різновекторна творча енергія запалювала полум'яним ентузіазмом українських інтелігентів-просвітителів. Заслуга Хоткевича полягає перш за все в тому, що він усвідомив необхідність багатоохоплюючого самовираження свого покликання. Земною місією Хоткевича було піднімати рівень мистецької освіти в народі, що нерозривно пов'язував з пробудженням почуття української національної самосвідомості. Митець формулює своє творче кредо: «Я побачив, що нашому народові треба нести культуру». Збагачення духовної культури народу проявлялося в таких взаємопов'язаних видах бурхливої діяльності Хоткевича: художньо-творчий (проза, драматургія, перекладацька, композиторська та сценарна робота); науково-дослідницький (літературознавство, театрознавство, музикознавство, історія, етнографія, фольклористика, лекторська робота); артистичний (музичне виконавство, авторська і режисерська робота); художньо-організаційний (організація музичної, театральної та редакційно-видавничої справи); педагогічний (викладання української літератури, історії та гри на бандурі в навчальних закладах і творчих колективах Харкова і Полтави) [2].

Глибоко усвідомлюючи свою місію, Хоткевич інтенсивно і цілеспрямовано займається гуманітарною самоосвітою протягом усього свого життя. Така всебічна

гуманітарна самоосвіта сприяла формуванню сильної особистості, що вмiла натхненно працювати, горіти, підіймати, запалювати, вести за собою. Його любовно називали «наш Гнат». Як зазначав сам Хоткевич: «Я дав цілу нову галузь мистецтва – кобзарське мистецтво. Я підвів під нього науковий фундамент...» [2].

Необхідно також відзначити, що Хоткевич володів кількома десятками мов і діалектів. Перекладав багато творів світової класики, зокрема, В. Шекспіра, Й.-Ф. Шіллера, Ж.-Б. Мольєра, В. Гюго.

Отже, широко ерудований митець протягом 40 років спалював себе на ниві рідної української культури, сприяючи створенню її національного обличчя.

Народився Гнат Хоткевич 31 грудня 1877 року в Харкові [1]. Батько Мартин Пилипович, міщанин, любив українську пісню, знав багатьох кобзарів, часто допомагав їм чим міг, хоч інколи не мав грошей навіть на шматок хліба для себе і своєї родини. Мати Ольга, дуже добра та розважлива жінка, була для Гната ангелом-охоронцем. Фактично, вона взяла на себе всі турботи про побут Гната і його сім'ї, виховання його дітей.

Важко переоцінити ті враження, які маленький Гнат отримав, перебуваючи щорічно в літні місяці в селі Деркачах: чудова природа, гарні люди і, головне, українська пісня. На відміну від зросійщеного Харкова, села навколо нього були цілковито українськими. Молодь у селі ставила аматорські вистави й організовувала концерти. Тут, у селі, малий хлопчик потрапив в українське мовне та мистецьке середовище.

В цей час у Деркачах жив сліпий бандурист дядько Павло, спів із супроводом на бандурі якого справили на п'ятирічного хлопчика неймовірно враження. Саме дядько Павло першим показав йому прийоми гри на цьому інструменті та запалив у душі талановитого хлопця любов до бандури й української пісні [3].

Згодом Гнат вступає до Харківського реального училища, де вчиться дуже добре, його навіть звільнили від плати за навчання. А в 1894 р. стає студентом Харківського технологічного інституту.

Ще навчаючись у реальному училищі, Гнат постійно контактував із кобзарями, навчався в них гри на бандурі та співу. Також старався вивчити від кобзарів і лірників якомога більше старосвітських пісень, історичних дум. Найбільше враження на нього справили бандурист Гнат Гончаренко, від співу, постави, тихого голосу якого віяло старовиною, давньою Україною.

Вже тоді Гнат самотужки почав виготовляти бандури, пробуючи вдосконалити конструкцію цього суто українського народного інструменту.

Володіючи гарним голосом, хлопець починає виступати з концертами. Його часто запрошують з виступами в різні товариства.

Навчаючись в інституті, він багато читає художньої літератури, бере уроки гри на скрипці. На той час Хоткевич вже сформувався як завзятий українофіл. У побуті був дуже скромним, невибагливим до їжі, не кутив і не вживав алкоголю. Хоткевич здійснив свою мрію – налагодив друк української літератури: творів, невеликих за обсягом і зрозумілих для простих селян і робітників, які мали будити в них національну свідомість та відповідати вимогам цензури. Він сам підбирав твори, проводив їх через цензуру, займався редагуванням, упорядкуванням, коректуванням, збиранням коштів, друком і безпосередньо розповсюдженням тиражів.

У 1895 році, після закінчення першого курсу Гнат разом з друзями, що мешкали в Деркачах, а також з харківськими студентами організували в селі самодіяльний театр, в якому грали винятково українські вистави. На ці вистави ходили усі мешканці Деркачів, а також приїжджали глядачі з інших сіл, а навіть із самого Харкова.

Майже одночасно з театром у Деркачах студенти на чолі з Хоткевичем створили свій театральний гурток й у Харкові. Він став основою знаменитого Робітничого театру, що виник наприкінці 1902 року. До складу трупи входило 150 акторів-аматорів, які приходили після роботи на проби і до пізньої ночі проводили репетиції. На репетиції ніхто не запізнювався, актори цілковито віддавалися театральній справі. Вистави аматорів ніколи не проходили в порожніх залах, на кожну збиралося до 800 глядачів. У репертуарі театру було 16 вистав українських класиків. Аматорський театр Хоткевича мав більший глядацький успіх, ніж тодішні професійні театри Харкова. Це було чимось цілком винятковим – щоб театр люмпенів мав таку велику трупу та багатий український репертуар! Починаючи від його заснування, підбору репертуару до режисури і виховання самодіяльних акторів – усе це колосальний внесок Хоткевича в розвиток українського театального мистецтва.

Під час останнього року навчання Гнат долучився до студентських протестів, і його та ще декількох з них виключили з інституту, але за півроку йому все ж вдалося відновити навчання, блискуче захистити дипломний проект і отримати диплом будівельника.

Навіть після свого виключення з інституту, щоб даремно не втрачати час, він поїхав як бандурист шукати щастя аж у Київ до Миколи Лисенка. Не заставши його в Києві – той у цей час концертував зі своїм хором по Україні, Хоткевич поїхав за ним аж у Золотоношу. Послухавши молодого бандуриста, Лисенко запросив його виступати в концертах разом з його хором.

Спілкування з такими музикантами, як Микола Лисенко, Кирило Стеценко та іншими остаточно визначило подальший життєвий шлях Хоткевича. Саме тоді Хоткевич зрозумів, що потрібно розвивати бандуру як інструмент, що її концертні можливості недооцінені. Він був переконаний, що її можна використовувати не лише для супроводу голосу, але й для виконання класичної інструментальної музики, що з бандуристів можна створювати ансамблі та великі колективи. Гнат хотів осучаснити цей легендарний народний інструмент, вдосконаливши його конструкцію, щоб надати йому ширших виразових можливостей та кращого акустичного звучання. Над цим він працював усе своє життя. Йому вдалося перелаштувати бандуру і створити новий спосіб гри на ній, який сьогодні називають харківським.

В кінці XIX ст. на бандурі грали лише сліпі кобзарі, які провадили мандрівний спосіб життя, співаючи по селах, на ярмарках і заробляючи собі таким чином на життя. Влада переслідувала кобзарство, бо в думках і піснях зберігалася пам'ять про справжню історію України. Співцям не давали можливості співати, нищили бандури, і це турбувало Хоткевича, який, попри свою молодість, усвідомлював унікальність цього суто українського культурного феномену і потребу зберегти його. Тому він активно концертував як бандурист у Харкові, а також у повітових містечках, читаючи до того ж і лекції про кобзарство.

І ось Гнатові Хоткевичу трапляється нагода організувати концерт кобзарів для учасників XII Археологічного з'їзду 19 серпня 1902 року в Харкові. То були найкращі

кобзарі України з Полтавщини, Чернігівщини, Харківщини. В одній із своїх проповідей митрополит Василь Липківський скаже: «Ці сліпці були в нашому народі справжніми вогнищами народної свідомості, народної віри, народної пісні, оповідань про минуле, закликів до кращого... Вони вбирали в себе все те добре й те лихе, що хвилювало народне життя наше, всі ті біди, страждання, всі ті війни і муки невільництва, всі кроки піднесення релігійного, національного, і все це відбивали у своїх думках, піснях, казаннях, у своїх жалобних співах».

На концерті кобзарі виконували історичні думи й пісні, духовні псалми, народні пісні: чумацькі, весільні, побутові. Звучали також думи і пісні, які давно вже ніхто не співав, аранжування цих творів зробив Гнат Хоткевич. Тоді ж слухачі вперше почули спів кобзарів у дуєті, тріо, разом із троїстими музикантами. Врешті, вперше виступив й ансамбль бандуристів. У концерті взяли участь й актори трупи Миколи Садовського, які в той час гастролювали в Харкові. Атмосфера в залі панувала така, що після закінчення концерту ніхто не хотів розходитися. То був цілковитий тріумф. Багато українських вчених стали вивчати творчість народних співців, записувати їх на фонографи. Микола Лисенко навіть відкрив окремий клас бандури у своїй музично-драматичній школі в Києві.

Щодо самого Гната Хоткевича, то його не лише не оцінили – ні зусилля в організації концерту, ні сміливий музичний експеримент, а виголошену доповідь не опубліковано в матеріалах Археологічного з'їзду, а навпаки – він потрапив у поле зору спецслужб царської Росії. Для імперії він став небезпечним [3].

Після закінчення інституту в 1900 році Гнат Хоткевич починає працювати інженером. Робота давала кошти на прожиття йому і родині, а водночас і на його захоплення музикою, літературою та театром. Напередодні революції 1905 р. його обрали головою профспілки залізничників. А в 1906 р. Хоткевич через загрозу арешту змушений був емігрувати до Галичини, яка тоді перебувала в складі Австро-Угорщини.

Українська суспільність у Львові зустріла його з великим ентузіазмом. Він став виступати з бандурними концертами. На західноукраїнських землях бандура не була відомою, тому такі концерти викликали велике зацікавлення серед галицької інтелігенції та мали успіх.

Кирило Трильовський відкрив Хоткевичу Гуцульщину. Гнат захопився цим краєм з першого погляду. Він багато часу проводив у горах, знайомився з мовою, традиціями, музичними інструментами та побутом гуцулів. Трильовський познайомив Хоткевича з етнографом і фольклористом Володимиром Гнатюком, з яким той відвідав особливо колоритне гуцульське село Криворівню. Саме завдяки Гнатюкові Хоткевич отримав надзвичайно багато інформації про традиції горян і дізнався історію, яка згодом лягла в основу його вершинного твору – повісті «Камінна душа». Він також добре простудіював працю відомого дослідника Гуцульщини Володимира Шухевича.

Тоді ж у Хоткевича з'явилася ідея створити Гуцульський театр. В селі Красноїлля він знайшов однодумців серед місцевих гуцулів, які гаряче відгукнулися на ідею театру. Першу виставу поставили в селі Красноїлля в серпні 1910 року. Після перших успішних гастролей (Косів, Кути, Надвірна, Калущ, Долина, Болехів, Стрий, Старий Самбір) актори вирішили, що потрібно розширювати репертуар і звернулися з цим до Хоткевича, який відразу ж відгукнувся на їхню пропозицію.

За короткий час він написав чотири нові п'єси з гуцульського життя: «Довбуш», «Гуцульський рік», «Непросте», «Практикований жовнір». Після розширення репертуару Хоткевич організовує нові гастролі. Директором Гуцульського театру на деякий час стає Лесь Курбас. Друге гастрольне турне було не менш успішне, ніж перше. Театр об'їздив усю Галичину та Буковину, виступав на сценах майже 60 містечок та сіл. Дібрався навіть до Львова і Кракова. Відгуки театральних критиків на вистави були позитивні. В тогочасній польській пресі зазначалося, що «на сцені бачимо не загримованих, а справжніх гуцулів, які виконують танці і пісні не вивчені, а увібрані в себе з молоком матері. Це дає повну ілюзію, що то не сцена, а карпатські гори, що глядач безпосередньо дивиться на правдиве гуцульське життя».

Значний успіх супроводжував виступи Гуцульського театру і в подальших його гастролях в Наддніпрянській Україні (Київ, Миколаїв, Одеса, Харків, Херсон), запалюючи в українських серцях іскру національної самоідентифікації. Природній артистизм, щирість емоцій, місцева говірка і барвистий одяг зачарували Марію Заньковецьку, яка навіть матеріально підтримувала артистів театру.

Роки еміграції для Хоткевича як письменника були найбільш плідними: трилогія «Богдан Хмельницький», історичний роман «Берестечко», а також вже згадані п'єси та інші твори.

Після повернення до Києва Хоткевича супроводжували невдачі та бідність. А в березні 1915 року його вислали з Харкова на два роки у Воронезьку губернію. Повернувшись із заслання (червень 1917 р.), Хоткевич активно дописує до періодичної преси, відстоюючи почуття національної гідності українського народу і його мови. Він дуже плідно працює ще й на музичній ниві: створює Харківський національний хор, перші концерти якого відбулися вже в грудні 1918 року. Концерти супроводжувалися коментарями Гната Хоткевича. Влаштували хористи й вечори пам'яті М. Лисенка і Т. Шевченка. Хоткевич організував хор та інструментальний квартет з учнів та викладачів сільськогосподарської школи, створив капелу бандуристів при 25-ій Чапаївській дивізії. Він допомагав щойно створеній полтавській капелі бандуристів під керівництвом Володимира Кабачка, приїжджаючи до Полтави раз на місяць на два дні.

Хоткевич продовжує працювати і на літературній ниві, зокрема, у 1924 році він занурився з головою і провів величезну дослідницьку роботу по збору матеріалів для роману-тетралогії про Тараса Шевченка. В цей період Хоткевич пише також «Підручник гри на бандурі» (1929–1930) і музикознавче дослідження «Музичні інструменти українського народу» (1930).

Письменник не намагався догоджати радянській владі, не писав їй хвалебних од і не робив доносів на своїх знайомих і друзів. В голодні 30-ті роки його з родиною внесли в списки так званого «нетрудового елементу» і позбавили продуктивних карток, які і так були мізерними, та все ж давали змогу не померти з голоду. Хоткевич часто звертався до влади і до письменницької організації по допомогу, але жодного разу її йому не надали.

Очевидно, гнітюче вплинула на психологічний стан митця і трагедія, про яку тоді ніде не згадували, – ліквідація сліпих кобзарів. Радянська влада скликала в Харків на так званий з'їзд кобзарів сліпих музикантів зі всієї Лівобережної України. Всі вони були вивезені в чисте поле і розстріляні. Таким чином, кобзарство в Україні остаточно зникло.

У 1936 році Хоткевич зіграв роль кобзаря в кінофільмі «Назар Стодоля» Одеської кіностудії. Після цього почалися постійні виклики до НКВС і трибуналу на допити, згодом митця без пред'явлення обвинувачення заарештували і 8 жовтня 1938 року в катівнях харківської тюрми НКВС розстріляли, не повідомивши про це родину. Лише в 1956 р. Гната Хоткевича було реабілітовано [3].

В одній із своїх шевченкознавчих праць Хоткевич дуже влучно зауважує, що Тарасове слово руйнує стіни тюрем і буде душі людей: «Се й єсть те, за що загнали Шевченка в Орську кріпость, скалічили життя, – але ж і те се єсть, за що ми всі, вся Україна поклонилася Шевченкові, і от всенародно ставимо йому пам'ятник, а нерукотворний пам'ятник все стоїть і... стоятиме в наших душах» [2].

Так і багатогранна подвижницька діяльність Гната Хоткевича – прозаїка, драматурга, перекладача, літературознавця, мистецтвознавця, композитора, скрипаля і бандуриста-віртуоза, фольклориста, диригента, художника, режисера, історика, педагога, етнографа, видавця, театрального та громадського діяча і полум'яного патріота – спрямована на утвердження національного ідеалу, заслуговує на вдячну пам'ять нас, сучасників і прийдешніх поколінь.

Джерела

1. Москвич Л. Хоткевич Гнат Мартинович. *Малий словник історії України* / відпов. ред. В. А. Смолій. Київ : Либідь, 1997. 464 с.
2. Супрун-Яремко Н. Гнат Хоткевич – музикант: музично-теоретичне дослідження. Рівне : Ліста, 1997. 280 с.
3. Хоткевич Г. Там, де не колеться трава. Гнат Хоткевич та його родина. Львів : Апріорі, 2017. 224 с.

